

Rize’de Kaçakçılık Faaliyetleri (1891-1911) *Smuggling Activities in Rize (1891-1911)*

Özay

YILDIRIM¹

¹Bağımsız Araştırmacı Dr. Muğla-Türkiye
e-mail: ozaykochanoglu69@gmail.com

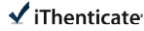

Geliş Tarihi/Received: 4.5.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 26.1.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Özay YILDIRIM
ozaykochanoglu69@gmail.com

Atrf /Cite this article:
Yıldırım, Ö. (2024). Rize’de Kaçakçılık
Faaliyetleri (1891-1911). *Erzurum Teknik
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,
18, 220-232.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Öz

XIX. yüzyılda Karadeniz ticaretinin uluslararası boyut kazanması ve deniz ulaşımındaki teknolojik gelişmeye bağlı olarak Karadeniz liman kentlerinde ticaret artış göstermiştir. Bu dönemde liman kentlerindeki ticaretin yanı sıra kaçakçılık da artmıştır. Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyılda Karadeniz kıyılarındaki en önemli ticaret merkezlerinin başında Samsun ve Trabzon limanları gelmekteydi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra Batum’un Rusların eline geçmesiyle Trabzon vilayetine bağlı Lazistan sancağının merkezi Rize kazası oldu ve böylece Rize kazası Rusya ile sınır haline geldi. Trabzon limanına ve civarına göre denetimi daha zayıf olan Rize kazası sahilleri kaçakçıların faaliyet gösterdikleri başlıca merkezlerden biri haline gelmiştir. Özellikle Rizeli kayıkçılar bu kaçakçılık faaliyetlerinde ön plana çıkmışlardır. Bu çalışmada 1891-1911 yılları arasında Osmanlı Arşiv Belgelerine yansıdığı kadarıyla Rize kazası dâhilinde meydana gelen kaçakçılık faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Bu faaliyetlerden en önde gelenleri; Komiteci Ermenilerin kaçakçılar vasıtasıyla Rize sahillerinden Osmanlı topraklarına giriş yapması, silah ve patlayıcı madde kaçakçılığı ile tütün kaçakçılığıdır. Bunlardan ilk ikisi devletin güvenliğini tehdit etmişken sonuncusu ise ekonomik kayıplara yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rize, Silah ve Patlayıcı Madde Kaçakçılığı, Tütün Kaçakçılığı, Ermeni Komitecileri

Abstract

In the 19th century, the trade in the Black Sea port cities increased due to the international dimension of the Black Sea trade and the technological development in sea transportation. In addition to the trade in port cities, smuggling has also increased in this period. Samsun and Trabzon ports were at the forefront of the most important trade centers of the Ottoman Empire on the Black Sea coast in the 19th century. After the Ottoman-Russian War of 1877-1878, when Batumi fell into the hands of the Russians, the center of the Lazistan sanjak of the Trabzon province became the Rize district and so the Rize district became the border with Russia. The coasts of Rize, which are less controlled than the Trabzon port and its surroundings, have become one of the main centers where smugglers operate. Especially the boatmen from Rize came to the fore in these smuggling activities. In this study, the smuggling activities that took place within Rize town between 1891-1911, as reflected in the Ottoman Archive Documents, were emphasized. The most prominent of these activities are; the entry of the Armenian Committee members into the Ottoman lands from the Rize coasts through smugglers, weapon and explosive ammunition smuggling and tobacco smuggling. While the first two of them threatened the security of the state, the last one caused economic losses.

Keywords: Rize, Weapon and Explosive Ammunition Smuggling, Tobacco Smuggling, Armenian Committee Members

Giriş

Kaçakçılık bir emtiayı yasalara veya kanunlara aykırı olarak gizli bir şekilde bir devletin sınırları içerisine sokmak veyahut çıkarmak şeklinde tanımlanabilir. Bu işi yapanlara kaçakçı denilmektedir. Kaçakçılık tarihi, ekonomik değere sahip emtianın ticaret sonucunda ilk defa vergilendirildiği tarihe kadar götürülebilir. Zira vergi kaçırmak yoluyla kâr elde etmek kaçakçıların en temel amaç ve yöntemidir (Hamzaoğlu, 2019: 4). Bir devletin herhangi bir emtiaya uyguladığı ihracat yasağı da kaçakçılık faaliyetlerinin oluşmasındaki bir diğer etkidir. Bu yasaklamalardan dolayı fazla kâr ve sermaye biriktiremeyen üretici, tacir ve esnaf kesimi çareyi kaçakçılarla işbirliği yapmakta bulur. Her bölgede en fazla kâr getiren ve üretimi yapılan metaya göre kaçakçılık faaliyeti yoğunlaşır. İncelediğimiz dönemde Karadeniz bölgesi için en önemli ekonomik ürün tütündür. Dolayısıyla kaçakçılık da en fazla bu meta üzerinden gerçekleşmiştir.

XIX. yüzyılda Avrupa ekonomik yayılcılığının bir örneği olarak 1881 yılında Düyûn-ı Umumiye İdaresi kurulmuş; kendisine bırakılan altı gelir kaynağından olan tuz ve tütün işletmeciliğiyle Karadeniz’de etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Bu dönemde aynı zamanda Reji İdaresi’nin tütün tekeli alması ve Ereğli Maden Şirketi’nin kurulması gibi gelişmelere bölge halkının kaçakçılık, boykot, grev gibi karşılıklarla tepki göstermesi Karadeniz’de aktif bir dönemin yaşanmasına sebebiyet vermiştir (Çakır, 2019: 45).

Rize’nin coğrafi konumu kaçakçılar için bir çıkış kapısı niteliğinde olup bu hususta en önemli güzergâhlardan birisidir. Rize, 93 Harbi’nden sonra Rusya ile sınır olan Lazistan sancağının merkezi olmuştur. Rize’nin engebeli sahil kesimi ve dağlık iç bölgeleri denetimi oldukça zor bir coğrafi yapıya sahiptir. Bu nedenle hem deniz hem de karada yapılan kaçakçılık faaliyetlerinde Rize kaçakçılar için vazgeçilmez bir konumdadır. Bu yönüyle Rize’deki kaçakçılık faaliyetleri sadece ziraat ürünleriyle sınırlı kalmamıştır. Özellikle küçük tekne ve kayıklarla balıkçılık veya yük taşımacılığı yapan Rizeli kayıkçılar zamanla kendilerine daha fazla kazanç sağlayan kaçakçılık işine girmişlerdir. Öyle ki ülkeye girip çıkması yasaklanan Ermenileri kaçak olarak ülkeye sokmak dahi kaçakçılık faaliyetlerinin bir dalı haline gelmiştir. Kaçakçılar için Rize’de görülen diğer bir karlı iş ise silah kaçakçılığı olmuştur. Bu çalışmada 1891-1911 yılları arasında Osmanlı Arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla Rize kazası sahillerinde ve dâhilinde görülen yukarıda belirttiğimiz üç çeşit kaçakçılık türü üzerinde durulacaktır.

1. Ermenilerin Rize Sahillerinden Kaçak Olarak Osmanlı Topraklarına Sokulması

Ermeniler 1890’lı yıllara gelindiğinde büyük devletlerin dikkatini çekmek için İstanbul ve Anadolu’da ardı ardına isyanlar çıkarmaya başladılar. Ermeni stratejisinin en önemli unsurlarını propaganda, şiddet eylemleri ve dış müdahalenin sağlanması oluşturmaktaydı. Başta İngiltere olmak üzere Rusya ve Fransa Osmanlı Devleti’nin Berlin Antlaşması’nın 61. maddesi uyarınca Doğu Anadolu’da Ermenilerin yaşadıkları yerlerde gerekli ıslahatları yapması hususunda baskı kurmaktaydı. Bu baskılar sonucunda Anadolu Islahatı Umum Müfettişliği kuruldu ve başına padişahın yaveri olan Müşir Ahmet Şakir Paşa getirildi. Müşir Ahmet Şakir Paşa’nın Anadolu’ya geçmesiyle, onun güzergâhı üzerinde bulunan yerleşim merkezlerinde yirminin üzerinde Ermeni isyanı meydana geldi (Karaçavuş, 2015: 79). Ermenilerin Batı desteği ve teşviğiyle Osmanlı Devleti sınırları içinde çıkardıkları benzer isyanlardan biri de 1895’te Trabzon’da gerçekleşti (Şahin, 2006: 125).

Bu isyan hareketinde Rusya’dan gelen komiteci Ermenilerin de büyük bir payı vardı. Bunlar Osmanlı tebaası Ermenileri kıskırtıp isyana teşvik ediyordu. Ayrıca Rusya, Osmanlı topraklarından ülkesine iltica eden Ermenileri genel olarak Kafkasya’da Osmanlı hududuna yakın yerlerde iskân ettiriyor ve onlara askeri eğitim vererek onları silahlandırıyor (Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri I “1841-1898”, 2006: 113). Rusların bunu yapmaktaki gayeleri Doğu Anadolu’nun işgalini kolaylaştırmaktı. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti Osmanlı tebaası Ermenilerin Osmanlı topraklarından Rusya’ya; Rusya’daki Ermenilerin de Rusya’dan Osmanlı topraklarına girip çıkmalarını yasaklamıştır.

Osmanlı Hükümeti Rusya hududundaki sınır kapılarında da denetimi artırma yollarına başvurmuştur. Rusya hududundaki Osmanlı memurlarının çoğu sadece Türkçe biliyordu. Bu durumdan faydalanan Ermeni komitecileri Rus tüccarı gibi davranarak ülkeye kolayca girmektedirler. Bu Ermeni komitecileri sınırdan geçtikten sonra Ermeni tedhiş faaliyetlerine başlamış ve Ermeni gazetelerine ve dünya kamuoyuna aslı olmayan sayısız

ihbarda bulunmuşlardı. Bu durumu engellemek için Osmanlı Hükümeti ilk olarak sınırdaki denetimi artırmak adına hudut kapılarında çalışan memurların okuryazar olup en az bir yabancı dil bilmeleri şartını getirdi. Bunun yanı sıra hudut kapılarının korunması ile gerekli görülen yerlerde yeni kapıların inşasına karar verildi. Ayrıca Trabzon vilayeti başta olmak üzere diğer sınır bölgelerine ikisi İslam biri Rum olmak üzere Türkçe ve Fransızca bilen memurların yerleştirilmesi ve bunların yetersiz görülmesi üzerine hudut kapılarına Rusçaya aşına kişilerin yerleştirilmesine karar verildi. Bundan başka hudut kapılarında binbaşı veya kolağası rütbesinde birer zabitanın çalıştırılması gibi önlemlerle huduttan geçip karışıklık çıkarmaya çalışan Ermenilerin faaliyetlerine engel olunmaya çalışıldı (BOA. A. MKT. MHM. 533/44:3, 6 Ocak 1895).

Alınan bu sıkı tedbirler sonucunda Ermeniler Osmanlı topraklarına girip çıkmak için artık sınır kapısı ve kara yolundan ziyade deniz yolunu kullanmaya yöneldiler. Bu hususta Trabzon ve Rize sahillerinde küçük tekneleriyle balıkçılık ve yük taşımacılığı yapan kayıkçılar devreye girerek aldıkları ücret karşılığı Ermenileri Rize'nin tenhada kalmış sahillerine çıkarmayı bir ticaret haline getirdiler. Her ne kadar 19. yüzyılda Avusturya, Fransa, İngiltere gibi devletlerin buharlı gemi kumpanyaları Karadeniz'de düzenli seferler yapmaya başlamış ve Karadeniz'de yelkenli seferleri düzenleyen Osmanlı tebaasından denizciler buharlılarla rekabet edememiş ise de; (Kılıçaslan, 2012: 224) Osmanlı denizcilerinin kullandıkları gemiler işlevlerini tam olarak kaybetmemişlerdir. Şöyle ki, büyük tonajlı buharlı gemiler Karadeniz'deki küçük limanlara yanaşamayıp limanın biraz açığında demirmek zorunda kalıyorlardı. Bu durumda gemilerin yüklerini limana taşımak için Osmanlı denizcilerinin yelkenli gemileri devreye girmektedir. Yani Osmanlı denizcilerinin kullandıkları yelkenli gemiler küçük iskelelerden büyük buharlı gemilere mal taşıyan ikinci vasıtalara dönüşmüşlerdir. Bu durum yelkenlilerin hızla küçülerek tepki vermelerine neden olmuştu. Yani Osmanlı denizcileri ve deniz ticareti Avrupa ekonomisi karşısında, yabancı vapur kumpanyalarının liman hizmetlerine, hamallığa, mavna ve kayıkçılığa doğru bir dönüşüm geçirmiştir (Çakır, 2019: 44).

Dönemin Trabzon Valisi Reşat Bey konuyla ilgili Babıalî'ye gönderdiği telgrafta: Rusya bandırası taşıyarak Rusya iskelelerinden Trabzon vilayeti sahillerine gelip gitmeye başlayan küçük vapurların, zaptiye memuru bulunmayan mahallere şahıs ve silah taşımalarının ihtimal dâhilinde olduğunu bildirmiştir. Trabzon vilayeti bu tür zaptiye ve polis memurundan yoksun yerlerin muhafazası için Trabzon limanında bulunan bir adet vapurun eski ve dayanıksız olduğunu belirttiikten sonra, hükümetten vilayet dâhilinde sürekli surette yüzdürülecek sağlam ve süratli bir vapur göndermesini talep etmiştir (BOA. DH. TMIK. M. 139/37:2, 17 Şubat 1903).

Ermeniler özellikle Batum limanında toplanarak buraya sık sık uğrayan Rizeli kayıkçılar vasıtasıyla Osmanlı sınırlarına kaçak yollardan kolayca giriş çıkış yapabilmişlerdir. Batum'da bulunan Osmanlı Başşehbenderliği, Rizeli kayıkçıların Ermenileri Batum'dan Hopa'ya kaçırdıklarını Osmanlı Hükümeti'ne defaten bildirmiştir.¹

Bunun üzerine Sinop'ta bulunan "Trabzon" vapuru sağlam ve hızlı olduğu düşüncesiyle Trabzon'a gönderilmiş ve Trabzon'da bulunan eski "Yalıköşkü" vapuru buna karşılık Sinop'a gönderilmiştir. Ancak Trabzon vilayeti bu yeni gelen vapurun da eskisinden hiçbir farkı olmadığını bildirmiştir (BOA. DH. TMIK. M. 139/37:8, 18 Mayıs 1903). Buna karşılık Hükümet, karakol görevine elverişli olan bilcümle vapur ve gambotların görülen lüzum üzerine bazı Osmanlı sahilleri ile adalara gönderildiğini ve elde mevcut başka bir vapur olmadığından dolayı Trabzon sahillerinin denetiminin "Trabzon" vapuruyla idare edilmesi gerektiğini Trabzon vilayetine bildirilmiştir. Trabzon vilayeti ise artan kaçakçılık faaliyetleri karşısında vilayet dâhilindeki sahillerin adeta bir abluka altına alınması gerektiğini savunmuştur.

Bunun üzerine Bahriye Nazırı, Osmanlı kıyılarında görevli vapurların tesadüf eyledikleri tüm deniz araçlarını

¹ Bu sırada Ermeniler sadece deniz yoluyla değil karadan da Osmanlı sınırlarına kaçak olarak girmeye devam etmekteydiler. Batum Başşehbenderliği'nin bildirdiğine göre Kiskim tarafından Osmalı sınırlarına girmeye çalışan 44 Ermeni, Osmanlı askerleri tarafından gördükleri tazyik üzerine sınırdan geri dönerlerken Rus jandarmaları tarafından ele geçirilerek Batum'da tevkif altına alınmışlardır. Bu Ermenilerin reisi, aslen Tiflisli olup Berlin'de üniversite öğrencisi bulunan Kirkor Andriyeviç Abramyan'dır. Yakalanan Ermenilerin üzerinde külliyetli miktarda cephane, dinamit ve kapaklı Rus tüfeği bulunmuştur. Ele geçirilen eşyalar arasında Osmanlı askerine mahsus beş takım elbise bulunması da dikkat çekicidir. Muhtemeldir ki bu şahıslar Osmanlı askeri kılıfına girip Ermenilerin çoğunlukla meskûn olduğu köyleri basacaklardır. Bulunanlar arasında ayrıca bir adet Ermenice harita ve bayrak da vardır. Haritada Ermenilerin Batum'dan Muş sancağına kadar gidecekleri yol güzergâhı kırmızı mürekkeple çizilmiştir (BOA. DH. TMIK. M. 162/33:7, 12 Ekim 1903).

tevkif ve muayene etmenin ancak Devlet tarafından resmen abluka ilan edilmesi halinde mümkün olduğundan bahisle bunun dışında bu tür bir uygulamanın mahalli ticareti sekteye uğratacağını beyan ederek Trabzon vilayetinin bu talebini geri çevirmiştir. Nazır, bunun yerine Osmanlı topraklarına girişi yasak olan kimselerin hüviyetlerinin ve mahiyetlerinin tayin olunarak mahalli zaptiyelerce tespit edilmelerinin mümkün olduğunu ve bu tür şahısların karaya çıktıklarında herhangi bir yerde ikamet etmelerinin men edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (BOA. DH. TMIK. M. 139/37:9, 8 Haziran 1903).

Bu sırada Rizeli kayıkçıların bazıları kaçakçılık hususunda bölgede nam salmışlardı. Bunların önde gelenlerinden biri olan Rizeli Kanbur Mustafa filikasıyla Batum'dan gelirken yanında getirdiği beşi Bayburtlu, biri Kiğili ve diğeri de Harputlu olmak üzere yedi Ermeni alınan ihbar üzerine yakalanmış, Kanbur Mustafa ise yanındaki iki diğer Ermeni ile zabıtaya yakalanmadan firar etmiştir. Yakalanan Ermeniler derhal sınır dışı edilerek geldikleri mahale iade edilmişlerdir. İki firari Ermeni'nin de buldurulup aynı şekilde sınır dışı edilecekleri, Kanbur Mustafa'nın ise yakalanarak adliyeye sevk edileceği Dâhiliye tarafından Sadaret'e bildirilmiştir (BOA. A. MKT. MHM. 664/17:3, 17 Şubat 1904).

Bir diğer meşhur Rizeli kaçakçı Haşim Reis ise otuz kadar Ermeni'yi kaçak olarak taşımıştır. Haşim Reis 64 numaralı ve tek direkli kotarasına (yük gemisi) Akçaabat'ın Kalanüma karyesinin boş olan sahilinde Akçaabat kazasından 33 kadar Ermeni'yi bindirerek bu kaçaklarla birlikte Sohum'a firar etmiştir. Bunun üzerine kaçakların Sohum iskelesine iner inmez yakalanarak iade edilmeleri Batum Başşehbenderliği'ne bildirilmiştir. Bu olay üzerine İstanbul'dan bölgeye gönderilen özel memur vasıtasıyla yapılan tahkikat sonucu bu şahısların kaçmalarına yardımcı olan bazı kimseler tevkif edilmiştir (BOA. DH. TMIK. M. 174/9:1, 18 Mayıs 1904).

Kaçaklar ve kaçakçılar Trabzon vilayetinin geniş sahil kesiminde karaya çıkmak için boş ve kendileri için güvenli olan noktaları bulmakta zorlanmamaktaydılar. Bölgenin coğrafi yapısı ve iklim örtüsü de onlar için oldukça elverişliydi. Rize ve Of kazaları arasında zabitanın bulunmadığı bir yere Bayburtlu sekiz ve Trabzonlu iki olmak üzere toplam on Ermeni çıkarıldığı haber alınınca derhal yapılan takibat sonucu Bayburtlu sekiz Ermeni Of kazasında, Trabzonlu bir Ermeni de Rize'de yakalanarak geldikleri yerlere iade edilmişlerdir (BOA. DH. TMIK. M. 199/63:1, 12 Haziran 1905).

Bu arada Rusya'ya Ermeni getirip götürmek maddesinden dolayı zanlı olarak Ordu kazasında tutuklu bulunan Rizeli meşhur kaçakçı Haşim Reis, kaza bidayet mahkemesinde görülen davasında beraat etmiştir. Trabzon Valisi Reşat Bey ise bu karara itiraz ederek Haşim Reis'in, diğer kaçakçılardan Baltaoğlu Hasan, Kanberoğlu Hurşit ve Fethi ile beraber başka mahallere sürgün edilmelerini talep etmiştir. Reşat Bey'in Dâhiliye Nezareti'ne bildirdiğine göre Haşim Reis kaçak şahıs ve yasak eşya taşımayı kendisine sanat edinmiş birisi olarak kaçakçıların en şerhilerindedir. Bu şahsın Batum'a seyrüsefer etmesinin men edilmesi gerektiği hakkında Batum Başşehbenderliği dahi defalarca hükümeti uyarmıştır. Vali Reşat Bey bu gibi kaçakçıların şiddetli bir şekilde cezalandırılmamaları halinde Trabzon vilayetinde kaçakçılığın önünün alınamayacağı ikazında bulunmuştur (BOA. DH. TMIK. M. 209/46:2, 1 Kasım 1905).

Vali Reşat Bey'in bu uyarısında haklı olduğu kısa süre sonra anlaşılmıştır. Rize kazası adeta kaçakçılığın merkezi haline gelmiştir. Hatta kazanın önde gelenlerinden bazıları ufak yelkenli gemi kaptanlarıyla ittifak kurarak kaçakçılık faaliyetlerinde bulunmuş ve ayrıca Ermenilerin Osmanlı topraklarına girmelerini kolaylaştırmışlardır. Rize mutasarrıfı ile zabıtası ise bu duruma seyirci kalmıştır (BOA. BEO. 2749/206105:1, 23 Ocak 1906).

Ermenileri taşımak yoluyla vuku bulan kaçakçılık faaliyetleri o kadar yaygın bir boyuta gelmiştir ki Rize'de sırf bu faaliyeti yürüten üç adet kumpanya (şirket) kurulmuştur. Rize'den Babiâli'ye gönderilen 16 Eylül 1908 tarihli bir ihbarname varakası bölgede gerçekleşen bu kaçakçılık faaliyetleri hakkında tafsilatlı bilgiler vermektedir.

Kimliğini belirleyemediğimiz İhbarname sahibi; öteden beri Osmanlı Devleti'ne fesat tohumu ekerek zararlı fikirler yaymaya teşebbüs ettiklerini belirttiği Ermenilerin, Rusya'ya gidip gelmelerinin irade-i seniyye ile men edilmesine rağmen bu yasağa konu olan Ermenilerin ne suretle ve hangi yollarla Rusya'ya gidip geldikleri ve bunlara kimlerin yardımcı olduğu hakkında aşağıdaki layihayı hazırlamıştır. Ayrıca layihayı hazırlarken her türlü kin ve garazdan arınmış olarak müşahedelerini on iki madde halinde sıraladığını ifade etmiştir. İhbarnamede sunulan on iki madde şu şekildedir (BOA. DH. TMIK. M. 274/5:2, 16 Eylül 1908)²:

² İlgili İhbarname, büyük oranda sadeleştirilerek burada verilmiştir.

1- Erzurum'un Kiskim³ kazasına bağlı Hodiçur⁴ nahiyesinin yedi sekiz karyeden oluşan Hristiyan ahalisi öteden beri Lazistan yoluyla ticaret amacıyla Rusya'ya gidip gelmektedirler. Ancak Ermeniler'in Rusya'ya gidip gelmelerini yasaklayan irade-i seniyyeden sonra Ermeniler Rize ahalisinin yardımına müracaat ederek ödedikleri ücret karşılığında Rusya'ya gidip gelmeye devam etmektedirler.

2- Ermenileri Rusya'ya Rize'de bulunan üç kumpanya götürüp getirmektedir. Bunlardan birincisini, Rizeli Mamuşoğlu Abdullah ve kardeşi Sultan ve Kamil ile maiyyetlerinde gezdirdikleri yirmiye aşkın aveneleri; ikincisini, Çalmaşurzâde Memiş ve biraderi Mirza Ali ve oğlu Bekdaş ile yataklık ve himâye etmekte oldukları Rize'nin Kamboz karyesinden meşhur eşkiya Ömer Bayrakdar ve oğulları ile Makratoğlu Ali ve aveneleri; üçüncüsünü, Rize eşrafından Mataracızâde Mehmed Efendi ve biraderleriyle aveneleri oluşturmaktadır.

3- Hodoçürlü Ermenilerin hamisi Mamuşoğlu Abdullah'tır. Bu şahıs Rusya'ya ticaret maksadıyla gideceğine dair hükümetten pasaport çıkartmış ve bu suretle yılda çeşitli defalar Rusya'ya gidip gelmektedir. Rusya'ya gittiğinde Osmanlı topraklarına girmek isteyen Ermenileri etrafına toplayarak kaçakçı kayıkları vasıtasıyla Batum'dan Rize sahillerine taşır ve oradan da Hodoçür'e sevk eder. Hodoçürlü Ermeniler kendisini tanıdıkları için Rusya'dan gelmek istemeyenler ise para ve emanetlerini adeta bir posta tatarı gibi kendisine teslim eder ve o da bunları hanelerine bizzat eliyle dağıtır.

4- Çalmaşurzâde Memiş ise oğlu Bekdaş'ı Batum şehrine göndermiş ve güya orada kahvecilikle iştigal ettirmekte ise de, merkum Bekdaş Batum'da her ay sonunda topladığı otuz beş kırk kadar Ermeni'yi aynı şekilde filikalarla Rize'ye ve oradan da Hodoçür'e götürür. Bunun dışında Ermeni götürüp getirmek suretiyle Ermenilere yolda rehberlik etmek isteyenler Rize'de ticaretle meşgul olan Mataracızadelere önceden müracaat ederler. Mataracızadeler ise Hodiçor nahiyesi müdürü olup Kiskim'de dördüncü bir kumpanyayı açan Karabet Ağa ile iletişime geçerler. Mataracızadeler ile Karabet Ağa aralarında anlaşarak kimlerin rehberlik için uygun olduğunu belirlerler. Karabet Ağa Rusya'ya gidenlerden üç lira, Rusya'dan gelenlerden ise beş lira "hakk-ı sükût" ister. Karabet Ağa rehberlik hizmetine karşılık Rusya'dan gelip kendisine sükût payı vermeyenleri hem devlete karşı görevini yapıyor şeklinde görünmek maksadıyla hem de onlardan öç almak duygusuyla ihbarla yakalatıp geri göndertmektedir. Hatta Hodoçür murahhasının Rusya'dan gelmiş olan oğlunu dahi kendisine para ödemediği için ihbar ederek Rusya'ya iade ettirmiştir.

5- Rehberler Ermenileri Rize sahillerine çıkardıktan sonra ilk olarak içlerinden zengin olanlar için Rize katırcılarından bin adet hayvan tedarik ederler. Sevkiyat hangi kumpanyanın ise önceden belirlenen mevkiye hayvanları saklayıp rehberlik edecekleri yolcuları alarak Lazistan dağları üzerinden Hodoçür'e ulaşırlar. Yolda yiyecek ihtiyaçlarını uğradıkları karyelerden karşılarlar. Hodoçür'e geldiklerinde ise Hodoçür nahiyesi müdürünün Rusya'ya gitmek üzere topladığı Ermenileri alarak aynı şekilde Rusya'ya gitmek üzere yola çıkarlar.

6- Gelip giden Ermeniler sırf Hodoçürlü değildir. Bunların içerisinde Van, Muş, Bitlis ve Erzurum taraflarından da Ermeniler bulunmakta olup bunlar dahi Hodoçürlü yüz diyerek Rusya'dan buraya gelmekte ve buradan da peyderpey istedikleri yerlere gitmektedirler. Rusya'ya gidecek olanlar ise çeşitli bölgelerden gelerek Hodiçur'da bir araya gelmekte ve buradan Hodiçürlü namıyla Rusya'ya gitmektedirler.

7- Rusya'dan gelen Ermenilerin büyük bir kısmı silahlıdır. Bazen de kişi başı iki tüfek getirildiği işitilmiştir. Bunlar taşıdıkları silahlar için de kaçakçılara ayırdıkları bir ücret vermektedirler.

8- Mamuşoğlu Abdullah Ermenilere rehberlik etmekten başka külliyyetli miktarda silah da satar. Kendisi Ermenilerle beraber Hodoçür'e gider, kardeşleri ise Erzurum civarlarına Rusya'dan getirdikleri silahları pahalı fiyatla Ermenilere ve başkalarına satar.

9- Hodoçür'de bugün tahminen beş-altı bini aşkın yasak silah bulunmaktadır. Bunların müsaderesine tayin olunmam halinde en az iki bin kadarını ele geçirebileceğimi kuvvetle vaat ederim.

10- Hodoçür'de ve diğer yerlerde erbâb-ı fesadın ellerinde bulunan silahların hemen tamamı yukarıda arz ettiğim üç kumpanyanın; küçük bir kısmı ise Mamuşoğlu'nun vasıtasıyla sevk olunup satılmıştır. Erzurum civarındaki silah yatakları Ovacak nahiyesinin Canker karyesiyle Aynakaya karyesi ve Erzurum ovasında Üzitri (?) ile Kân karyeleridir.

11- Mamuşoğlu'nun Hodoçür'e gittiğini ve Hodoçürlü götürdüğünü Rize hükümeti pekâlâ biliyor. Bekdaş'ın defalarca Batum'dan gelerek Ermenilerle Hodoçür'e gittiği mükerreren Rize hükümetine ihbar edilmişken şimdiye kadar asla dikkate alınmamıştır.

12- Rusya'dan Rize'ye çıkarılan Ermenilerin her bir kaflesi kırk kişiden aşağı olmaz. Bunlara rehberlik eden silahlı eşkiya ile kiraladıkları hayvan sahipleri de katılınca her bir kafilenin toplamı yaklaşık yetmiş seksen kişiyi bulmaktadır. Rize'ye yarım veya bir saat mesafeden hareketle üç gün devam ederek Lazistan hududunu geçinceye kadar bu kalabalık kaçakçı kafileleri

³ Günümüzdeki Yusufeli ilçesinin o dönemdeki adı (Sezen, 2017: 471).

⁴ Günümüzde Erzurum'un İspir ilçesine bağlı Sarıkönak Köyü (Sezen, 2017: 353). İncelediğimiz belgelerde bu nahiyenin ismi daha çok "Hodoçür" şeklinde telaffuz edilmektedir.

yürüyüşlerinde uğradıkları köylerin ahalilerine zahmet vererek hanelerinde misafir olmaktadır. Böyle kalabalık kabilelerin hareketlerinden Rize hükümetinin haberdar olmaması imkânsızdır. Ayrıca yapılan ihbarlara itibar edilmeyerek görmezden gelinmesi de Rize hükümeti tarafından kaçakçılara gösterilen müsamahayı ispat etmektedir. Bunun gibi önemli bir meseleyi hükümete ihbar eden sadık ahaliye ise dehşetlice ve düşmanca muamele edilip hatta eşkiyaların bu kimselere musallat edildiği vakidir. Bu ihbarname metnimde garaz, riya veya uydurma haberler bulunursa mesuliyetini üstüme almaya ve cümlesini ispata her zaman hazırım. Bunun için ihbarnamenin altında mührümü takdim eyledim.

2. Rize’de Silah ve Patlayıcı Madde Kaçakçılığı

İncelediğimiz dönemde Rize sahillerinde revaçta olan kaçakçılık kalemlerinden biri de silah ve patlayıcı madde, bir başka deyişle cephaneye, kaçakçılığı idi. Silah ve cephaneye kaçakçılığına her türlü askeri mühimmat, silah, top, barut, güherçile ve türevlerini dâhil edebiliriz. Kaçakçılığı yapılan diğer metallerden farklı olarak silah kaçakçılığı şahısları ve devletleri ekonomik olarak güç kaybına uğratmanın yanı sıra can ve mal kaybına neden olmaktadır. Eşkiyalık hareketlerinde kullanılarak kargaşaya sebebiyet vermesi, şiddetli yıkıcı ve yakıcı tahribatlara yol açarak nüfus hareketliliğine neden olması ve kitleleri bir imha gücüne dönüştürmesi hasebiyle bu kaçakçılık türünün engellenmesi elzem ve bir o kadar da zordu. Osmanlı Devleti’nin geniş sınırlara, pek çok liman ve kıyıya sahip olması da silah kaçakçılığının farklı bölgelerde yapılma olanaklarını arttıran bir durum oluşturuyordu (Hamzaoğlu, 2020: 215).

Osmanlı Devleti’nde silah kaçakçılığı hem kara hem de deniz yoluyla gerçekleşmekteydi. XIX. yüzyılda buharlı gemi teknolojisinin gelişmesi, gemi şirket ve kumpanyalarının kurulması ve Karadeniz limanlarının uluslararası ticarete açılmasıyla (Yılmaz, 2009: 359-382) Karadeniz bölgesinde yapılan silah kaçakçılığında deniz yoluyla yapılan kaçakçılıkta artış görüldü. Osmanlı tebaası olan şahısların başka devletlerin bandıralarını çekip ticarete yönelmeleri de deniz yoluyla yapılan kaçakçılığın artmasındaki bir diğer etkeni (Hamzaoğlu, 2020: 217).

Osmanlı Devleti iç güvenliğini tehdit eden ve 19. Yüzyılın özellikle ikinci yarısında artış gösteren silah kaçakçılığını önlemek için bazı tedbirlere başvurmuştur. 21 Şubat 1872 tarihinde bir Barut Nizamnamesi düzenlendi. Bu nizamnamenin on beşinci maddesinde belirtildiğine göre doğrudan veya gizli olarak Osmanlı memleketlerine ithal olunan yanıcı ve patlayıcı maddelere bedelsiz el konulacak ve müsadere edilecek, bedelinin iki misli para cezası olarak alınacaktı (Uygun, 2016: 1349). 1906 tarihli Fabrikalar Nizamnamesi’nde ise “Her türlü silah ve patlayıcı madde, barut, fişek ve türevleri devlet tekelindedir.” şeklindeki hükme yer verilerek silah kaçakçılığının önlenmesine ve kişisel silahlanmanın önüne geçilmeye çalışılmıştır (Boyacıoğlu, 2015: 478). Bu nizamnamelere ve yasaklara rağmen incelediğimiz dönemde Doğu Karadeniz’de özellikle Rize sahillerinde silah kaçakçılığı artış göstermiştir. Rize sahillerinin engebeli, dağlık ve ormanlık yapıda olması bu bölgenin denetimini zorlaştırmaktaydı. Ayrıca bölgede yeterli sayıda jandarma kuvveti bulundurulmaması ve deniz devriye araçlarının yetersizliği de deniz yoluyla yapılan silah ve diğer kaçakçılık faaliyetlerinin önüne geçilememesine yol açmaktaydı. Rize sahillerinin Rusya ile sınır olması da bu bölgede kaçakçılık faaliyetlerini arttıran bir diğer etkeni.

Batum Başşehbenderliği, Rize limanına mensup “Kuşboğan” namındaki otuz dört numaralı bir sandalda 30 adet Rusya askerine mahsus Dan tüfeği ve buna ait 6500 adet fişek, birkaç revolver ile yine bunlara mahsus 550 adet dumansız fişek ve 350 okka barut bulunduğunu ihbar etmiştir. Bunun üzerine mahalli hükümet bu silah ve cephaneyi ele geçirmiş ancak sandaldaki reis ve tayfaları firar etmiştir. Firariler vilayetçe aranıp bunlardan sandalın sahibi ile sandal idare eden Hasan Reis ve tayfalardan ikisi ele geçirilmiştir (BOA. DH. SFR. 233/93:1, 28 Mart 1899).

Kaçakçılar Rize sahillerine çıkardıkları kaçak silahları Rizeli katırcılar vasıtasıyla iç kesimlere nakil etmekteydiler. Rize katırcılarından bazılarının hayvanlarına yükleyerek Of kazası tarafına nakil eyledikleri portakal sandıkları içinde yasak silah taşıdıklarının ihbar olunması üzerine kaza kaymakamlığınca yapılan aramada 182 adet Karadağ revolveri ve 581 adet Amerikan yapımı ufak revolver fişegi bulunmuştur. Bu silah ve fişeklerin ne suretle ve hangi vasıtayla ithal edildiği ve bu işe kalkışanlar hakkında Tranzon valiliği ve Lazistan mutasarrıflığı tarafından acilen tahkikat yapılmıştır (BOA. DH. SFR. 258/20:1, 18 Nisan 1901). Trabzon valisi Kadri Bey Rize sahillerinde gerçekleştirilen silah ve eşya kaçakçılığının takip ve teftişinin, bölgenin dağlık ve ormanlık yapısından dolayı oldukça müşkül bir mesele olduğunu ifade etmiştir (BOA. DH. SFR. 259/92:1, 3 Mayıs 1901).

Rize katırcılarının portakal sandıklarında silah taşımaları üzerine Sadaret, Rüsumat emanetinden konuyla alakalı bilgi istemiştir. Bu silahların kimler tarafından ne suret ve maksatla nakil olundukları ve gümrükten geçirilirken Rüsumat idarelerince muayene edilip edilmediğinin tahkik edilmesi istenilmiştir (BOA. BEO. 1655/124108:1, 5 Mayıs 1901). Aynı konu hakkında daha önce Dâhiliye nazırı da Sadaret’i bilgilendirmiştir. Dâhiliye nazırına göre

silahların bu şekilde gümrükten geçirilmesi gümrükte gerekli teftişin yapılmadığını göstermektedir. Nazır, bunların kimler tarafından ve ne maksatla nakil olunduğunun ve gümrükten geçirilirken Rüsumat idarelerince muayene edilip edilmediğinin tahkik edilerek adı geçen silah ve fişeklerin Rize'ye teslim edilip edilmediği hakkında Trabzon vilayetinden cevap beklediğini bildirmiştir (BOA. BEO. 1655/124108:2, 3 Mayıs 1901).

Bu konunun ortaya çıkarılması için gerekli tahkikatı yapmak üzere Rize'ye, "me'mûr-ı mahsûsa" (özel memur) gönderilmiştir. Yapılan tahkikat sonucu Rize'de birtakım kimselerin silah, mühimmat ve barut kaçakçılığını meslek edindiği ortaya çıkarılmıştır. Tahkikat sonucu hazırlanan layihada bu şahısların isimlerine de yer verilmiştir. Hatta bunlardan bazılarının devlet memuru olduğu anlaşılmıştır. Kaçakçılık fiilinin Rize'de sanat hükmüne girmiş olması mahalli memurlar tarafından inzibat kaidelerine layıkıyla dikkat olunmadığı sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine konuyla ilgili Sadaret'ten, Dâhiliye ve Adliye nazırlıkları ile Rüsumat Emaneti'ne gerekli tedbirleri almaları ve kaçakçılığa göz yuman memurlar hakkında şiddetli cezalar uygulamalarına dair tahrirat gönderilmiştir (BOA. BEO. 1945/145802:1, 1 Kasım 1902).

Kaçakçılık maddesini araştırmak üzere Rize'ye gönderilen özel memur Padişah yaverlerinden Bahriye Yüzbaşı Hasib Hasbi'dir. Yüzbaşı Rize'de gördüklerini sunduğu bir layiha ile Sadaret'e özetle şu şekilde ifade etmiştir (BOA. DH. MKT. 610/43:1, 20 Ekim 1902):

"Trabzon vilayeti dâhilinde Rize kazasında bir gizli cemiyet teşekkül ederek Dersaadet ve Tuna'dan silah ve patlayıcı madde getirerek Erzurum ve Kürdistan cihetine sevk edip sattıkları ve bu cemiyette Rize divan-ı harb kâtibi Mülazım Ahmed Efendi'nin de eli olduğuna dair vaki olan ihbar üzerine bu meselenin tahkiki zımında memur buyurularak 2 Ekim 1902 tarihinde Rize'ye muvasalatla gerekli tahkikata başladım. Haber verildiği gibi bir cemiyet-i hainanenin mevcuduna rastlamadım ve bir seneden beri Ordu kazasında Rize divan kitabetine nakl-i memuriyet eylediği anlaşılan Mülazım Ahmet Efendi'nin dahi dahlinin olduğuna dair bir delil mevcut değildir. Bunlara rağmen Rize'nin Batum ve Rusya sahillerine komşu bulunmasından istifade eden herkesin öteden beri kendi hesabına kaçakçılığı sanat edinerek küçük ve büyük binek hayvanlarıyla silah ve patlayıcı madde taşıyıp sattıkları anlaşılmıştır. Rize kasabasında silah ve barut ve sair patlayıcı madde getirip satmakta en meşhur olanlarının kasabanın itibarlı tüccarlarından Dervişzade Hacı Hafız Osman ve Hacı İbrahim efendiler ile esnaftan Suyabatmaz Bağcı Sadık, berber Mahmut Usta ve posta kayıkçısı dükkâncı esnafından Ali reislerle Gaffur Efendi oldukları yaptığım tahkikat sonucu ortaya çıkmıştır. Bu şahısların cezalandırılıp yola getirilmeleri şarttır. Rusya'dan getirilen barutların gazyağı tenekeleriyle; Romanya'dan getirilen fişeklerin ise bal tenekeleriyle aşırılamakta olduğu rivayet edilmiştir. Hatta Kanun-i Sani 1317 tarihinde (Ocak-Şubat 1902) yukarıda adı geçen berber Mahmut bal tenekesi içerisinde Tuna'dan 700 martini fişeği getirmiş ancak bunların geçişine gümrükçe izin verilmeyip el konulmuştur. Memurlar içerisinde iskelede görevli komiser-i salis Hakkı ve zabtiye Kürt Süleyman ile Rize rüsumat müdüriyeti başkâtibi Hacı İbrahim Efendi'nin kaçakçılıkta paylarının olduğu kesindir. Cihet-i askeriye den kanun neferi Ethem bin Berhan'ın da silah kaçakçılığıyla bilindiği resmen müspettir."

Rize'deki kaçakçılık faaliyetlerini tahkik etmek için bölgeye özel memur olarak gönderilen Hasan Hasbi'nin yukarıda geçen layihısından sonra Rize'den çeşitli kaçakçılık ihbarları gelmeye devam etmiştir. Bu ihbarlardan birinde Rizeli meşhur kaçakçılardan Dervişoğlu'nun Romanya'dan getirdiği içlerinde yasak silahların da olduğu yüklerini boşalmak için Trabzon'un Polathane limanına uğrayacağı haber alınmıştır. Bunun üzerine Trabzon Vilayet Polis Başkomiseri ile Trabzon Vilayeti Merkez Tabur Ağası Polathane limanına giderek gerekli tedbirleri almışlardır. Kaçakçı reisi Dervişoğlu'nun alınan tedbirleri fark edip silahları denize atması ihtimali göz önüne alınarak teyakkuz halinde bulunulmuştur (BOA. DH. TMIK. M. 159/10:2, 11 Aralık 1903).

Alınan bir diğer istihbarata göre ise eski elbise ticareti bahanesiyle Batum, Rize, Trabzon arasında sürekli seyahat etmekte olup büyük cüsseli, sağlam bünyeli ve dış görünüşü şüphe uyandıran bir Kürt'ün Batum'dan kaçak eşya getirerek ülkeye soktuğu bildirilmiştir. Bunun üzerine bu şahıs hakkında acil olarak tahkikat yapılması, şahsın gözetim altına alınması ve tahkikatın sonucunun bildirilmesi istenmiştir (BOA. DH. TMIK. M. 161/39:1, 26 Ocak 1904).

Rize kazasında görülen bir diğer silah kaçakçılığı vakası ise Rize'de bulunan Redif askerlerine ait askerî depodan silah kaçırılmasıdır. Rize Redif kumandanlığı vekâletinin bildirdiğine göre Rize Redif deposundan 14 adet martini tüfeği çalınmıştır. Bunun üzerine yapılan tahkikatta bu silahların Rizeli Ömer Usta, Karamustafaoğlu Memiş, Osman Reis, Nizamiye bölüğü askerlerinden Ordulu Tefik ve Abdurrahman isimli şahıslar tarafından çalındığı anlaşılmıştır. Bu şahısların evleri aranarak tüfeklerden altısı bulunmuş ve şahıslar yakalanmıştır. Kalan tüfeklerin bulunması için de tahkikata devam edilmiştir (BOA. BEO. 2323/174164:1, 30 Nisan 1904).

Yapılan tahkikat sonucu tüfeklerin kalanları da bulunarak Rize Redif deposuna teslim edilmiştir. Yapılan tahkikat sonucu ayrıca bu olaydan önce yine aynı depodan değişik zamanlarda toplam on dokuz tüfeğin daha çalındığı

tespit edilmiş ve bunların tamamı dahi ele geçirilerek aynı şekilde Redif deposuna teslim edilmiştir. Trabzon Valisi Reşat, bunların faillerinin şiddetli cezalara çarptırılmalarını hükümetten talep etmiştir (BOA. DH. TMIK. M. 169/6:6, 28 Nisan 1904).

Rize’de ve ülke genelinde kaçakçılığa karşı uygulanan sıkı denetim sonucunda kaçakçılar bu defa farklı bir yola başvurmuştur. Gümrük kolcuları adet üzere gümrüğe gelen kadınların üzerlerini aramamaktaydılar. Bundan istifade eden kaçakçılar kadınları silah kaçakçılığında kullanmayı akıl etmekte geç kalmadılar. Bu durum kadın kolluk görevlilerinin gümrüklerde istihdam edilmesine kadar o dönemde tüm Osmanlı limanlarında kaçakçılar tarafından revaçta olan bir yöntemdi (Çelik, 2015: 1018-1020).

6 Ağustos 1904 Salı günü Rize’den İstanbul’a gelen “Hudeyde” isimli vapurun yolcuları arasındaki üç kadının üzerinde silah ve cephane bulunmuştu. Bu kadınlardan Trabzon’un Eksünha (?) mahallesinden Osmanoğlu kızı Mürüvvet’in bir kadın vasıtasıyla üstü arandığında üzerinde 14 adet revölver ile 97 adet Amerikan yapımı mihli revölver fişeği bulunmuştur. Trabzon’un Faros mahallesinden Mikdat’ın kızı Zehra’nın üzerinde bir beze sarılı halde ve bir bohçanın içerisinde 3855 adet kapsüllü revölver fişeği kovarı bulunmuştur. Sakine isimli bir kadının üzerinde ise 14 adet revölver ile 50 adet mihli revölver fişeği ve 4720 adet kapsüllü revölver fişeği bulunmuştur. Bu silah ve cephaneler ele geçirilerek bu kadınlar ile bunlara aracılık eden üç şahıs daha tevkif edilmiştir (BOA. DH. TMIK. M. 252/49:1, 7 Ağustos 1907).

İncelenen dönemde Rize’de yoğun şekilde yapılan silah kaçakçılığı bölgedeki asayiş de olumsuz yönde etkilemiştir. Bu dönemde kaçak olarak elde edilen özellikle martini ve mavzer tüfekleri çeteci eşkiyaların ve aynı zamanda kaçakçıların silah gücü olarak hükümet güçlerine ve reji kolcularına karşı üstünlük kurmalarını sağlamıştır. Eşkiya çetelerinin mensuplarının sayısı da güvenlik güçlerine oranla oldukça fazladır. Bu eksikliği gidermek adına diğer illerden toplanıp eşkiyaların bastırılması için kullanılan geçici askerler ise kısmen başarılı olup memleketlerine dönünce bölgede eşkiyalık faaliyetleri tekrar zuhur edegelmiştir (Yıldırım, 2022: 130). Bu dönemde Rize kazasındaki asayiş sorunuyla ilgili hükümete sunulan bir ihbarname (BOA. DH. MUİ. 134/106, 20 Ekim 1909) ile asayiş sorununu yerinde inceleyerek bunun hakkında bir layiha (BOA. DH. İD. 15/16, 14 Eylül 1911) hazırlayan dönemin Rize Mutasarrıfı Reşit Bey, bölgedeki silah kaçakçılığının ve buna bağlı olarak kişisel silahlanmanın asayiş bozan en önemli unsurlardan olduğu görüşünde birleşmişlerdir.⁵

3. Rize’de Tütün Kaçakçılığı

16. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı topraklarında üretilen tütün, kısa zaman içinde önemli ölçüde bir ekonomik değer kazanarak önde gelen ihrac malları arasında yerini aldı. XIX. yüzyılın ortalarından sonra tütün ekimi Karadeniz Bölgesi’nde Sinop’tan Trabzon’a kadar büyük bir gelişme gösterdi (Dıgıroğlu, 2007: 20). XIX. yüzyılda tütün tarım ve ticaretinin genişlemesiyle sayıları artan tütün gümrükleri 1861’de Rüsûmat Emaneti gümrüklerine dâhil edildi. Daha sonra 1880’de Rüsûm-ı Sitte’ye bağlanan tütün gümrükleri 1883’ten itibaren ise Reji İdaresi altına girdi (Yılmaz, 2012: 2). Tütün gümrüklerinin Reji idaresine intikalinden sonra Reji şirketinin güvenlik endişesi ve ekonomik gerekçeler nedeniyle uyguladığı yaptırımlar neticesinde tütün kaçakçılığında artış görülmüştür. Reji şirketinin tütün deposu inşa etmemesi, üreticinin ürünü nakil edecek depo bulamaması üzerine rejinin üreticiye kaçakçı gözüyle bakması, tütün ekimi için gerekli ruhsatın reji tarafından herkese verilmemesi ve rejinin düşük fiyatlarla üreticinin tütününü almaya çalışması gibi sebepler üreticinin zarara uğramasına ve dolayısıyla kaçakçılığa başvurmasına yol açıyordu (Keskin ve Yaman, 2013: 170).

Rize, Trabzon vilayetinde en az tütün üretilen kaza merkezlerinden birisidir.⁶ Buna rağmen tütün kaçakçılığının sıklıkla yaşandığı yerlerden biri de Rize kazası idi. Rize sahilleri ve dağları tütün kaçakçıları için de en önde gelen güzergâhlar arasındaydı. Bunun yanı sıra Rize’nin Rusya hududunda bulunması kaçakçılar için burayı adeta bir ihracat ve ithalat kapısı yapmaktaydı. Rize kazasında da bölgenin tütün gelirlerini toplayan Reji şirketine bağlı görevliler bulunmaktaydı. Rize’de bulunan Dûyûn-ı Umûmiye memurları mahalli hükümet tarafından yeterince himaye edilmediklerine dair şikâyetlerde bulunmaktaydılar. Ayrıca zaptiye efradı ve kolculara silah çekme

⁵ İlgili ihbarname ve layihanın transkripti için bkz. (Yıldırım, 2022: 120 vd.).

⁶ Trabzon Vilayet salnamesindeki verilere göre 1899-1902 yılları arasında Trabzon vilayeti dâhilinde tütün üretiminin yapıldığı yerler arasında en az üretimin yapıldığı yer Rize kazasıdır. 1899-1900 yılları verilerine göre vilayetteki toplam 6.498.447 kilo tütünün yalnızca 875 kilosu Rize kazasında üretilmiş ve bu ürünün tamamına Tütün Rejisi tarafından el konulmuştur (TSV, 1903: 479). Yine 1901-1902 yıllarına ait verilere göre ise Trabzon sancağı dâhilinde üretilen toplam tütün miktarı 3.055.152 kilo iken, Rize kazasında bu miktar sadece 479 kilodur ve bu kez ürünün tamamı üretici tarafından Reji ambarına teslim edilmiştir (TSV, 1904: 436); Bu dönemde Trabzon vilayetinde üretilen tütünle ilgili istatistikler hakkında bkz. (Hamzaoğlu, 2019: 48-49).

cüretinde bulunan kaçakçıların yakalanmalarına rağmen mahkemece serbest bırakıldıklarını ileri sürmekteydiler (BOA. DH. MKT. 1816/82:1, 7 Mart 1891).

Trabzon Reji Nezareti'nin 14 Eylül 1903 tarihli telgrafnamesinden anlaşıldığına göre martini tüfekleriyle silahlanmış 150 kaçakçı, 140 yük tütünle beraber Reji muhafaza korvetine tecavüzle Erzurum'a doğru hareket etmiştir. Bundan bir gün sonra ise 60 yükten ibaret diğer bir kafilenin daha yola çıktığı bildirilmiştir. Ancak mahalli hükümetten Reji idaresine verilen 20 kadar jandarma neferiyle kaçakçılara karşı hiçbir şey yapılamamıştır. Hatta geçen Temmuz ayında hareket eyledikleri arz edilmiş olan kaçakçıların dahi tütünlerini sattıktan sonra Trabzon'a avdetle kordonu muhafaza eden kolcuları darp ettikleri ve iki büyük kaçakçı kafilesinin daha yola çıkacağı bildirilmiştir. Tütün kaçakçılığı neticesinde tütünden elde edilen gelirden azalma olmuştur. Memalik-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Duhanları (tütünleri) Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi Nezaret-i Umumisi konuyla ilgili Tütün Rejisi Komiserliği'ne gönderdiği tezkirede kaçakçılık sonucu tütün gelirlerinde aylık 3000 kuruş düşüş yaşandığını ifade etmiştir. Nezaret-i Umumi, jandarma hatta asakir-i Şahane'ye karşı silah kullanmaktan dahi çekinmeyen kaçakçılara karşı mahalli idarelerce alınan tedbirlerin yetersiz olduğunu ve bunların hakkından gelecek yegâne tedbirin silahla karşılık vermek olduğunu bildirmiştir. Nezaret, kaçakçıların asıl merkezini ise Akçaabat kazası olduğunu belirtmiştir (BOA. DH. TMIK. M. 162/33:1, 16 Eylül 1903).

Bu sırada Nezaret-i Umumi, yukarıdaki tezkiresine ek olarak, Trabzon nezaretinden öğrenildiğine göre mahalli hükümet tarafından terfik edilen 30 piyade jandarmasına karşılık 100 adet kaçakçı muhafazasında 170 yük tütünün kordondan Erzurum'a geçirildiğini ve başka bir mühim çetenin de teşekkül etmek üzere bulunduğunu Tütün Rejisi Komiserliği'ne haber vermiştir (BOA. DH. TMIK. M. 162/33:2, 21 Eylül 1903). Bunu takiben iki kolcunun, kaçakçılardan Kara Osman isimli şahıs tarafından katledildiği bildirilmiştir (BOA. DH. TMIK. M. 162/33:3, 26 Eylül 1903).

Bundan sonra Reji şirketi Nezaret-i Umumisi ile Reji Komiserliği arasındaki yazışmalar devam etmiştir. Bu yazışmalarda dikkat çeken nokta kaçakçıların çoğunluğunu Lazların teşkil etmesidir. Kaçakçılıkla meşgul olan bütün bu Lazlar Palu, Muş ve Çapakçur dolaylarına yasak silah ve yakıcı madde nakil ederek, avdetlerinde elleri boş dönmek üzere oradan da kaçak tütün tedarik ile beri taraflara getirmektedirler. Trabzon vilayetinin Gümüşhane sancağına bağlı Selmankas karyesi ahalisinden Yusuf ile refakatindeki 30 nefer Laz'ın Mamuretülaziz vilayetine bağlı Palu kazasından 30 yük kaçak tütün alarak Tercan'a doğru gitmekte oldukları bildirilmiştir. Ancak Tercan'da bulunan kolcular Trabzon'dan tecavüz eden kaçakçıların takibiyle meşgul buldukları için bu ikinci kafilenin hareketlerinin engellenmesi mümkün olamamıştır (BOA. DH. TMIK. M. 162/33:4, 7 Ekim 1903).

Reji İdare-i Umumisi'nin ifade ve uyarıları Erzurum vilayetince de tasdiklenmiş ve dikkate alınmıştır. Erzurum valisi tarafından Dâhiliye nezaretine sunulan tahriratta Reji idaresinin tezkiresinin mütalaa edildiği ve gerçekten de Trabzon'dan Erzurum vilayeti dâhiline martini ve mavzer tüfekleriyle silahlanmış yüz kişiyi bulan gruplar halinde tütün kaçakçıların dolaşmakta oldukları bildirilmiştir. Ayrıca bunların sadece tütün kaçakçılığıyla kalmadıkları ve uğradıkları yerlerde cinayet işleyip, kendi belirledikleri fiyat üzerinden halka zorla tütün sattıkları ifade edilmiştir. Vali ifadelerinin devamında kaçakçıların engellenmesi adına vilayetçe her türlü tedbirin alınmasına rağmen askerlerin kaçakçılara silahla karşılık veremedikleri için bir netice alınmadığını beyan ederek askerlerin kaçakçılara karşı silah kullanmalarına ruhsat verilmesini talep etmiştir (BOA. DH. TMIK. M. 162/33:5, 19 Eylül 1903).

Reji şirketinin, Reji komiserliğine gönderdiği bir başka telgrafta Trabzon havalisinde türeyen tütün kaçakçılığı hakkında daha önceden verilen maruzata ilave olarak yeni bilgilere yer verilmiştir. Buna göre 40 yükten oluşan bir kaçak kafilesi ve bunların reisleri hakkında Reji tarafından Osmanlı Hükümeti'ne bilgi verildiği halde Hükümet tarafından bunlar için herhangi bir tedbir alınmadığı ifade edilmiştir. Tamamı martini veya mavzer silahları kullanan 100-200 kadar kişiden oluşan bir haydut çetesine bölgede bulunan az sayıdaki jandarma ile mukavemet gösterilemediği bildirilmiştir. Bu çetenin merkezi Akçaabat kazası olduğu için bunların burada dağıtılmaması durumunda çetenin harekete geçmesinden sonra ancak külliyetli asker sevkıyla durdurulabileceği uyarısı yapılmıştır.

Telgrafın devamında yedi aydan beri Trabzon'da zuhur eden bu silahlı çete yüzünden bölgede asayişin kalmadığı ve bunların icra eylediği kaçakçılık gayr-ı meşru ticaretinden dolayı da tütün varidatında düşüş yaşandığı bildirilmiştir. Satışlarda hâsıl olan düşüşün altı ay zarfında 9000 liraya ulaştığı, Temmuz ayındaki 2500 liraya varan düşüş de buna eklenince toplamda yedi aylık zararın 11500 liraya çıktığı belirtilmiştir. Reji idaresi ileride daha vahim bir hal alacağı öngörülen bu kaçakçılık faaliyetlerinin önüne geçilebilmesi için kendilerinin imkân ve

iktidarlarının yetersiz olduğundan bahisle ancak hükümetin yardımıyla bunun önüne geçilebileceğini ifade etmiştir (BOA. DH. TMIK. M. 162/33:10, 26 Ekim 1903).

4. Rize’de Kaçakçılığın Önlenmesine Yönelik Alınan Tedbirler

Reji idaresinin talebi üzerine kaçakçılarla mücadele etmek adına Osmanlı hükümeti tarafından ilk uygulanan tedbir kolcuların sayısını artırmak olmuştur. Bu doğrultuda Sürmene, Of ve Rize sahillerinin muhafazası için her sene beş buçuk ay müddetle Rüsûm-ı Sitte idaresiyle müştereken kol sandalları gezdirilmesi için bu sandallarda görev alacak olan reis ve tayfalara 6600 kuruş ayrılmıştır (BOA, I.DH. 22 Eylül 18839).

Rize kıyılarında kaçakçılığı önlemek adına uygulanan bir başka tedbir Osmanlı Devleti’nin deniz araçlarının Rusya sahillerine yaklaşmasını kısıtlaması olmuştur. Rize ve civar ahalisi küçük deniz araçlarıyla Rusya sahiline kadar giderek oralarda balık avcılığı ve ticaretle iştigal etmekte idiler. Ancak daha sonra bu tür deniz araçlarının Rusya sahiline yaklaşabilmesi için içlerinde en az dört Rus ve bir Osmanlı tebaası bulundurulması şartı getirilmiştir. Bu yeni durum Osmanlı vatandaşlarının o taraflarda dolaşmalarını men etmiş ve kendilerini bu ticarettten mahrum bırakmıştır (BOA, DH.MKT. 2419/42:1, 25 Ekim 1900). Alınan tedbirlerden bir diğeri ise Sinop’tan başlayarak Rize’ye kadar olan sahilde sürekli şekilde gözetlemede bulunup devriye atması beklenen “*Nasr-ı Hüda*” gambotunun bölgeye gönderilmesi olmuştur (BOA. DH. MKT. 1189/7:1, 3 Ağustos 1907).

Bu tedbirlerden başka Rize ve Batum arasında seyrüsefer eden gemilerde kaçakçılığın önlenmesi için gümrük kontrollerinin daha sıkı şekilde yapılması kararlaştırılmıştır (BOA. DH. ID. 94/1:23;1, 16 Ekim 1910). Buna ilaveten çıkarılan yeni gümrük talimname-i umumiyesinin beşinci maddesinde: “*Yabancı memleketlerden gelen yelkenli gemi ve kayıkların ibraz olunan orijinal manifestoları ve yük listeleri çıkış yaptıkları gümrük idaresinin tasdikinden başka o memlekette bulunan Osmanlı şebhenderinin vizesine de hamil olacak. Şebhender bulunmayan mahaller için çıkış yapılan gümrüğün tasdiknamesini gümrük idaresi kabul edecektir. İstenilen evrakta yüklerin sayı ve ağırlıklarının ve isimlerinin bildirilmesi şarttır.*” şeklindeki hükümlere yer verilerek deniz ticareti sıkı bir denetim altına alınmıştır. Böylece artık Batum’dan Rize’ye ve diğer Karadeniz sahillerine gelen yelkenli deniz araçları yük varakalarını gümrükten başka Batum şebhenderine de tasdik ettirmek zorunda bırakılmıştır. Ayrıca gemilerin yük varakalarında belirtilenden fazla eşya bulundurulması halinde ise bu gemilerden iki kat fazla ithalat resmi alınması kararlaştırılmıştır (BOA. DH. ID. 94/1:23;6, 22 Ekim 1911).

Sonuç

XIX. yüzyılla birlikte buharlı gemi taşımacılığının deniz nakliyesini daha güvenli ve daha yüksek tonajlarda gerçekleştirmesi sonucunda eskiden cüzi miktarlarda yapılan kaçakçılık artık büyük miktarlara yükselmiştir. Osmanlı Devleti’nin Karadeniz’i uluslararası ticarete açması, kapitülasyon sistemi ve yapılan ticaret anlaşmalarıyla uygulanan ihracat yasaklamaları da kaçakçılığı artıran diğer unsurlar olmuştur. Ayrıca XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde, Avrupa mali denetiminin araçları olan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ve Reji Şirketi’nin, tütün ve tuz tekellerinde getirdikleri yasaklamalar, üreticiyi ürünü kaçak yoldan temin etmeye sevk etmiştir. Rize özelinde baktığımızda en fazla kaçakçılık yapılan kalemler silah ve tütün kaçakçılığı olmuştur. İncelediğimiz dönemde özellikle 1903-1907 yılları arasında Rize’deki kaçakçılık faaliyetlerinin artış gösterdiği görülmektedir. Bu dönemde Trabzon Valisi Reşat Bey ve Rusya’nın Batum şehrindeki Osmanlı Başşebhenderliği Rize’deki kaçakçılarla ilgili Osmanlı Hükümeti’ne defalarca uyarılarda bulunmuşlardır. Ancak bu uyarılar yeterince dikkate alınmamış ve Rize kazası adeta kaçakçılığın merkezi haline gelmiştir.

Bölgede sıklıkla görülen silah ve tütün kaçakçılığının yanı sıra Ermenilerin kaçak olarak Osmanlı topraklarına giriş çıkışlarını sağlamak üzere yeni bir kaçakçılık çeşidi oluşmuş ve sırf bu iş için Rize kazasında üç adet çete kurulmuştur. 1890’larda yaşanan Ermeni ayaklanmaları sonrasında komitecilerin ülkeye girişinin engellenmesi için Ermenilerin Rusya’ya gidip gelmesi yasaklanmıştır. Bunun için sınır kapılarında güvenlik önlemleri artırılmıştır. Buna rağmen özellikle Rusya’nın Batum şehrinde toplanan Ermeniler, buraya ticaret amacıyla sıklıkla uğrayan Rizeli kayıkçılar vasıtasıyla Rize’nin tenha ve denetimsiz kıyılarından kaçak olarak Osmanlı topraklarına girip çıkma şansı yakalamışlardır. Ermeniler özellikle Erzurum’un Kiskim kazasına bağlı Hodoçür nahiyesini adeta bir toplanma ve dağılım merkezi haline getirmişlerdir. Buraya da en kolay yoldan Rize sahilleri ve dağları vasıtasıyla ulaşmışlardır.

Sonuç olarak Rize sahillerinin engebeli, dağlık ve ormanlık yapıda olması bu bölgenin denetimini

zorlaştırdığından dolayı bölge kaçakçılar için uygun bir güzergâh haline gelmiştir. Ayrıca Rize'nin Rusya ile sınır teşkil etmesi de burada ticaret ve balıkçılıkla uğraşan birçok kişiyi kaçakçılık yoluyla kolay para kazanma yoluna sevk etmiştir. Bununla birlikte bölgede yeterli sayıda jandarma kuvveti bulundurulmaması ve deniz devriye araçlarının yetersizliği de kaçakçılık faaliyetlerinin önüne geçilememesine yol açmıştır. Osmanlı Hükümeti'nin kaçakçılığa karşı gösterdiği tutum ise Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ve Reji Şirketi tarafından tatmin edici seviyede bulunmamıştır. Uygulanan tüm denetim ve kontrollere rağmen bölgede kaçakçılık tamamıyla önlenememiştir.

Kaynaklar

1. Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO): 1655/124108:1, 1655/124108:2, 1945/145802:1, 2323/174164:1, 2749/206105:1.

Dâhiliye İdare (DH. ID.): 94/1:23:1, 94/1:23:6, 15/16.

Dâhiliye Mektubî Kalemî (DH. MKT.): 610/43:1, 1189/7:1, 1816/82:1, 2419/42:1.

Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu, Muamelât (DH. TMİK. M.): 139/37:2, 139/37:8, 139/37:9, 159/10:2, 161/39:1, 162/33:1, 162/33:2, 162/33:3, 162/33:4, 162/33:5, 162/33:7, 162/33:10, 169/6:6, 174/9:1, 199/63:1, 209/46:2, 252/49:1, 274/5:2.

Dâhiliye Muhaberât-ı Umûmiye Dairesi (DH. MUI.): 134/106.

İrade Dâhiliye (I. DH.): 897/71364:1.

Sadâret Mektubî Kalemî Mühimme Odası (Kalemî) Belgeler (A. MKT. MHM.): 533/44:3, 664/17:3.

Şifre Kalemî Belgeleri (DH. SFR.): 233/93:1, 258/20:1, 259/92:1.

Trabzon Salname-i Vilayet (TSV): 1903, 1904.

2. Yazılı Kaynaklar

Boyacıoğlu, D. (2015). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Fabrika Yapılarının İnşasına Dair Yapılan Düzenlemeler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/38, 471-486.

Çakır, D. (2019). *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Karadeniz'de Tuz Kaçakçılığı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çelik, B. (2015). "Osmanlı Gümrüklerinde Kadın İstihdamı: Kadın Gümrük Kolcuları (1901-1908)", *Bellekten*, 79/286, 1003-1038.

Dıġıroġlu, F. (2007). *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l Menfaa Reji Şirketi Trabzon Reji İdaresi (1883-1914)*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

Hamzaoġlu, K. (2020). "XIX. Yüzyılda Trabzon Vilayeti'nde Kaçakçılık ve Kaçırılan Emtialar", *Near East Historical Review*, 10/2, 205-225.

Hamzaoġlu, K. (2019). *Trabzon Vilayeti'nde Kaçakçılık (1855-1908)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karaçavuş, A. (2015). "1895 Trabzon Ermeni İsyanı ve İsyancıların Sosyo-Ekonomik, Siyasi, Kültürel Kökenleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 19, 75-118.

Keskin, N. E. ve Yaman, M. (2013). *Türkiye'de Tütün: Reji'den Tekel'e Tekel'den Bugüne*, Ankara: Notabene Yayınları.

Kılıçaslan, M. E. (2012). "Bandıra Usulsüzlüklerine Bir Örnek: Trabzon Kayıklarındaki Rusya", *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu IV*, İstanbul, 219-230.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri I (1841-1898), (2006). Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Şahin, E. (2006). "Arşiv Belgelerine Göre 1895 Trabzon Ermeni Olayları", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 5, 123-140.

Uygun, S. (2016). "Paquet Vapur Nakliyat Kumpanyası (Compagnie De Navigation Paquet) ve Osmanlı Ermenileri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56, 1339-1363.

Yıldırım, Ö. (2022). "Rize'de Yaşanan Asayiş Sorunuyla İlgili Birer İhbarname ve Layiha Örneği", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 9/1, 107-135.

Yılmaz, F. (2012). "Tütün", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 42, 1-4.

Yılmaz, Ö. (2009). "Karadeniz'in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/7, 359-382.

Yazar Katkıları: Tek Yazar

Hakem Deęerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Onayı: Yok

Author Contributions: Sole Author

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Ethical Committee Approval: None